

51. Bernhard Schlink'in "Okuyucu" (Der Vorleser) romanında kolektif suç, anımsama ve sorgulama

Gonca KİŞMİR¹

APA: Kışmır, G. (2022). Bernhard Schlink'in "Okuyucu" (Der Vorleser) romanında kolektif suç, anımsama ve sorgulama. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 814-824. DOI: 10.29000/rumelide.1192684.

Öz

Bu çalışmada II. Dünya Savaşı sonrası Alman yazınının ikinci kuşak yazarlarından biri olan Bernhard Schlink'in, "Okuyucu" (Der Vorleser, 1995) adlı romanında Nazi geçmişinin ve Yahudi soykırımının kuşaklararası nasıl anımsandığı/sorgulandığı incelenmiştir. Metinde II. Dünya Savaşı sonrasında on beş yaşındaki Michael ile otuz altı yaşındaki Hanna arasındaki travmatik aşk öyküsünün arka planında, Nasyonal Sosyalizm dönemindeki yaşanmışlıklar, savaş kuşağı dolayımında özellikle ikinci ve üçüncü kuşağın anımsamaları ile irdelenmiştir. Retrospektif bir anlatımla savaş dönemi ve sonrasının sorgulandığı romanda, tarihi gerçek ve kurmaca unsurlar aracılığıyla Alman yakın tarihinin bir parçası olan kolektif suç kavramı ele alınır. Bu çalışmada, bir kadın-erkek ilişkisinden yola çıkılarak, kolektif bellekte yer alan anı nesnelere edebiyat düzleminde nasıl kurgulandığı ve neye işaret ettikleri savaş ve savaş sonrası kuşağı örneği ile açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Bernhard Schlink, Okuyucu, Bellek, Anımsama Edebiyatı, Kolektif Suç

Collective crime, reminiscence and interrogation in Bernhard Schlink's novel "The Reader" (Der Vorleser)

Abstract

The present study has examined how the Nazi past and the Holocaust were remembered/questioned in the novel "The Reader" (Der Vorleser, 1995) by Bernhard Schlink, one of the second generation writers of German literature after World War II. In the text, the life experiences in the period of National Socialism movement were examined through the war generations, especially with the reminiscences of the second and third generations, in the background of the traumatic love story between the fifteen years old Michael and the thirty six years old Hanna. In the novel, in which the war period and aftermath are questioned with a retrospective narrative, the concept of collective crime, which is a part of German recent history, is discussed through real and fictional elements. In this study, it is explained that how the objects of memory in the collective reminiscence are fictionalized and symbolized in literature from the example of relationships of a man and a woman of war generation.

Keywords: Bernhard Schlink, The Reader, Memory, Literature of Reminiscence, Collective Crime

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Alman Dili ve Edebiyatı ABD (Ankara, Türkiye), donen@ankara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1820-3546 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 12.09.2022-kabul tarihi: 20.10.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1192684]

1. Giriş

Kültür araştırmalarında bellek araştırmacıları belleği tarih, toplum ve kimlik kavramları ile ilişkilendirir. Bu bağlantıya göre bellek araştırmacısı Jan Assmann (2015:26), belleğin neler içerdiğini, nasıl organize olduğunu veya bellektekilerin ne kadar süre ile saklandığını, toplumsal ve kültürel unsurların belirlediğini ifade eder. Bu unsurlara dayanarak J. Assmann (2015), belleği iletişimsel ve kültürel bellek olarak ikiye ayırır. İletişimsel bellek, yakın geçmişe ilişkin anıları kapsar ve kuşağa özgü bellektir. Grupla ilişkili olan bu bellek türü zamanla oluşur ve yok olur. Taşıyıcıları sınırlı olan iletişimsel bellekte, anıların aktarılması üç veya dört kuşağı kapsar (J. Assmann, 2015, s.58- 59). İletişimsel belleğin aksine aktarıcı bir biçime sahip olan kültürel bellek ise, arşiv, metin, resim gibi özel taşıyıcıları ile geçmişe güncel kılar. Edebi bir eser, bir sergi, bir müze, dini bir bayram, anma günü, tarihi bina veya anıt gibi düzenli ve sistemli nesnelere kültürel belleğe örnek verilebilir. Bu bağlamda toplumların özellikle kültürel belleğindeki tarihi olgular ile yüzleşmesi ve hesaplaşması anımsama kültürü olarak tanımlanır. Alman toplumunda özellikle 1933 ve 1945 yılları arasındaki sosyo-politik olayları ifade eden anımsama kültürü kavramı, Almanya'nın "negatif belleği" ile özdeşleştirilir (Koselleck, 2002, s. 21). Ayrıca Holokost kurbanlarına yönelik kurumsallaşmış anmanın ve kimliğin temel unsuru olarak kabul edilen "negatif bellek", anımsama kültürünün önemli bir yansıması olan geçmişle hesaplaşmayı da somut kılar. Schlink'e göre (2012, s.73), geçmişle hesaplaşma (die Vergangenheitsbewältigung) kavramının İngilizcede ve Fransızcada tam bir karşılığı yoktur ve Almandada bu kavramın bir karşılığının olmasının nedeni imkânsızca duyulan özlemdir. Kültür araştırmalarında bellek kuramları ile ilgili çalışmalara bakıldığında özellikle geçmişle hesaplaşma kavramının Nazi dönemi ve sonrası ile ilişkilendirildiği görülür (Wertgen, 2001). Suç, genel anlamda bir kötülüğün sebebi olarak tanımlanır. Ahlaki anlamda suçluluk sorumluluk getirir ve suçun şiddetinde farklılıklar vardır. Suç ortaya çıkan kötülüğün büyüklüğüne, onun farkında olunmasına veya iradenin derecesine bağlıdır (Brockhaus Enzyklopädie, Band 17, s.47). Bu bağlamda Schlink romanında Holokost konusunu kaleme alarak, hem bireysel hem de kolektif suç kavramını geçmişle hesaplama bağlamında irdeler. Buna ek olarak yazar Schlink hukukçu kimliğiyle de Alman toplumunda yakın tarihte işlenen en korkunç suçlar karşısında siyasi ve sosyal kurumların geçmişle hesaplaşma konusunda nasıl başarısızlığa uğradığını ve bir anlamda ahlaki kültürün nasıl yara aldığını da bu romanında vurgular. Böylece Schlink bireysel suçla kolektif suçu ilişkilendirerek, bireylerin kaderinin savaş sonrası kuşağın kaderini yansıttığını bu eseriyle okuyucuya aktarır. "Geçmiş anlama/anımsama" ve "bastırma/unutma ve geçmişin bilinçli olarak silinmesi" (A. Assmann ve Frevert, 1999; Pethes ve Ruchatz, 2001) kavramları bağlamında romandaki figürlerin sadece suçlu ya da masum diye sınıflandırılmayacağı, aksine kolektif suça neden olan II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen sosyo-politik olayların savaş sonrası kuşağa özel bir sorumluluk yüklediği sonucuna varılabilir.

2. Bernhard Schlink ve edebi yönü

Çağdaş Alman Edebiyatının önemli yazarlarından hukuk profesörü ve akademisyen Bernhard Schlink 1944 tarihinde, II. Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü yıllarda Bielefeld'de dünyaya gelir. Schlink, anımsama edebiyatının ikinci kuşak temsilcisi olarak, eserlerinde Nazizm dönemini, suç, kurban ve fail kavramını irdeler. Geçmiş hakkında yazmanın her şeyi yazmak olduğuna inanan yazar, edebiyatın görevinin yaşanmışlıkları anımsatmak/aktarmak olduğunu "Gedanken über das Schreiben" adlı çalışmasında şu şekilde dile getirir.

"Edebiyat bizim gerçekliğimizi dile getirsin, bizi davet etsin, bizde olmayan farklı duyguları hissettirsin isteriz. Okuruz, çünkü hayatı paylaşmak isteriz. Edebiyatla hissederiz, savaşır ve yeniliriz; sevinir ve nefret eder, şaşırır ve dikkat eder, yas tutar ve seviniriz. Bazen okuduğumuz şeyler bize

dokunur. Sonuç olarak okuruz, çünkü edebiyat biçimi ve olaylarıyla kim olduğumuzu anımsatır” (Schlink, 2011, s. 26).

Yaşanmışlıklarını eserlerine yansıtan yazarın hayatında özellikle ailesinin ve büyük babasının etkisi görülür. Teoloji profesörü baba Edmund Schlink, Nazi döneminde akademisyenliği bırakmak zorunda kalarak, papazlığa başlamıştır. Baba gibi İsviçre asıllı anne Irmgard Ostwald da teoloji eğitimi almıştır. Aile, 1954 yılında Bielefeld'den Heidelberg'e taşınır ve evin en küçüğü olan Schlink, çocukluğunu ve hayatının büyük bir bölümünü Heidelberg'de geçirdiği için eserlerinde de genel olarak bu mekânı seçer ve bu şehre ait olduğunu belirtir (Schlink, 2011, s. 62).

Schlink, "Mitteldeutsche Zeitung"a (www.mz-web.de, 2016) verdiği bir röportajda eserlerinde özellikle büyükbabasının anlattığı hikâyelerden esinlendiğini ve tarihe olan ilgisinin bu hikâyelerle arttığını dile getirmektedir. Annesinin de çoğunlukla ahlak, hukuk, suç ve affetme gibi kavramlar üzerine düşüncelerini aktardığını, çocuklarını özellikle bu konularda okumaya teşvik ettiğini anımsar. Yine aynı şekilde çocukluk döneminde tatillerde büyükbabasının onunla yaptığı yürüyüşlerde ona İsviçre ve Almanya tarihinden anlattığı hikâyeleri de hiç unutamaz. Örneğin büyükbabasının bastonuyla savaş hikâyelerini yola çizerek anlatması, Schlink'in belleğinde önemli bir yere sahiptir. Fakat onun hikâyeleri I. Dünya Savaşı ile sona erdiği için, bu noktada Schlink daha sonra tarihe olan merakını okumalar yaparak gidermeye başlar.

Schlink, Heidelberg ve Berlin'de hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra "Abwägung im Verfassungsrecht" konusunda doktora yaparak, Bonn Üniversitesi'nde profesör unvanı alır ve Kuzey Ren-Vestfalya'da yargıç olarak görev yapar. Hukukçu ve akademisyen kimliğinin yanı sıra bir yazar olarak da Schlink, romanlarında geçmişin kolektif yönünün etkisini konu edinir. Schlink'e göre (2011, s. 9), geçmişin kolektif kaderi, kurbanın bireysel kimliğinin bir parçasıdır ve bu bireyin kaderiyle bağlantılıdır. Bu nedenle bu kader, hem bireyin hem de bütün bir toplumun geçmişini yaralar. Bununla bağlantılı olarak Schlink, hukuk alanında yayımlanan "Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk" adlı çalışmasında da ağırlıklı olarak kolektif suç kavramını irdeler. Bu kavrama bağlı kalarak da kendi kuşağının bu konuya ilişkin hissettiklerini romanında "[Nasyonal-sosyalist] cürümlerin izleriyle yüzleşirken alakadarlık; bu cürümlerin kurbanlarıyla kişisel olarak karşılaştıklarında mahcubiyet; suçtan muafiyetin yol açtığı, kendini beğenmişlikle ve kendinden memnun biçimde üstten ileri sürülmüş bir iddia karşısında sıkıntı ve kendilerine yakın duran ve kendilerine ait hissettikleri kişileri böyle bir tavır içinde yakaladıkları zamansa utanç" (Schlink, 2012, s. 19) olarak örneklendirir. Yazar kolektif suç kavramı ile ilgili neden bu örnekleri verdiği geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki ilişkiyi yola çıkararak açıklık getirir.

"(...) son zamanlarda Alman Solu, İsrail'in yürüttüğü politikanın değerlendirilmesinde kendini özellikle öne çıkarmak zorunda kaldıkça hep bir utanç hissettim; Federal Almanya Başbakanı Helmut Kohl İsrail'de geç doğmuş olmanın bahsettiğini bir hak gibi talep ettiğinde, bir sıkıntı hissettim. Ne zaman Yahudi arkadaşımın kamplara götürülüp damgalanmış babasıyla karşılaşsam, her seferinde mahcup hissederim kendimi. Ama bu duygulanımların ve onlarla doğru orantılı beklentilerin alanı, hukukun değil yerinde davranışın alanıdır. Şüphesiz yerinde davranmamak da kişiyi suçlu kılabilir" (Schlink, 2012, s. 19-20).

Kolektif suç karşısındaki utancını, mahcupluğunu ve sıkıntılarını yazıya dökerek, geçmişe karşı sorumluluğunu yerine getiren yazar, eserlerindeki konu alanını "geçmiş, aşk ve doğup büyüdüğü yer/ülke hakkında yazmak" (Schlink, 2011) diye sınıflandırır. Schlink, 1987 yılında Walter Poop ile kaleme aldığı "Selb'in Yargısı" (Selbs Justiz) polisiye romanıyla edebiyat dünyasına adım atar. Eserde altmış sekiz yaşındaki özel dedektif Gerhard Selb'in geçmişte Nazi savcısı olarak görev yaptığı yıllara dönerek, Almanya'nın Nazi geçmişini sorgulaması konu edinir. Serinin ikinci kitabını 1992 yılında

"Selb'in Hilesi" (Selbs Betrug) adlı eseri ile devam ettirir. Eserde bir terör sanığını yargıdan kaçırarak dedektif Selb'in geçmişiyile yüzleşmesi konu edilir. Arka planda ise doğru olup olmadığını sorgulamadan Nazi döneminde savaş tutsaklarının toplama kampına götürülmesi için onay veren Selb'in, geçmiş ve şimdiki zamanda yaşadığı ikilemler irdelenmektedir. Schlink, serinin üçüncü kitabı "Selb'in Ölümü"nü (Selbs Mord) 2001 yılında tamamlar. Artık yaşlanan dedektif Selb, son görevini bir araba kazasında yardım ettiği Welker'den alır. Welker ondan banka hesaplarında adı görünmeyen gizemli bir hissedarı bulmasını ister. Zamanla Selb, olayı çözümlerken sıra dışı durumlarla karşılaşınca bu işte Welker ve şoföründen şüphelenir. Eserde bir taraftan gizemli bir olay aydınlatılmaya çalışılırken, diğer taraftan Selb kendisinin ve toplumun Nazi geçmişi ile yüzleşir. Schlink'in bahsi geçen bu eserlerinin yanı sıra 1989 yılında Alman Polisiye Yazarları Birliği ödülüne (Autorenpreis für deutschsprachige Kriminalliteratur) layık görülen "Gordiyon Fiyongu" (Die gordische Schleife- 1988) adlı polisiye romanında ise savaş helikopterleri konusunda çevirmenlik yapan Georg Polner'in gerilimli hikâyesinde bir cinayetin aydınlatılma süreci konu edilir.

Schlink 1933- 1945 yılları arasında on iki yıl süren III. Reich dönemine olan ilgisinin hukuk öğreniminin üçüncü yılında dersine giren bir profesör sayesinde başladığını belirtir. Bu profesörden hukukun kavram olarak makalelerden ve mahkeme kararlarından daha fazlasını ihtiva ettiğini, hukuk dünyasının zengin bir entelektüel evren olduğunu ve bu evrenin felsefe, tarih ve sosyolojiyle de ilintili olduğunu öğrenir. Fakültede sınavlarından sonra bireysel öğrenme merakını gidermek için Schlink, (2011, s.22) III. Reich dönemini araştırmaya ve bu döneme ilişkin hukuk kitaplarını incelemeye başlar. Dolayısıyla kültürel bellekteki referanslara başvurarak bu dönemle ilgili edindiği bilgilerle iletişimsel belleğinde yer edinen Nazi dönemi, Yahudi soykırımı, kurban ve fail kavramı gibi ilgi duyduğu pek çok konuyu eserlerinde kurgular. Nitekim Alman toplumunda Holokost gerçeğinin, toplama kamplarının, işkencelerin, devlet tarafından yapılan takip edilmelerin kabul edilmesi gerektiğini vurgular. Buna ek olarak bu travmayı yaşayanlara saygı duyulmasının ve onların onurlarını tekrar kazanmalarının sağlanmasının da altını çizer.

Bu bağlamda Bernhard Schlink, Holokost konusunu 1995 yılında yayımlanan "Okuyucu" (Der Vorleser) adlı eserinde kurban ve fail kavramları açısından sorgular. Yaklaşık kırk dile çevrilen ve 2008 yılında sinemaya da uyarlanan bu eser, Nazi geçmişinin ve Yahudi soykırımının kuşaklararası aktarımda nasıl yankı bulduğunu açıklar. 2006 yılında yayımlanan "Eve Dönüş" (Die Heimkehr) eseri de Nazi geçmişini konu edinir. Bu eserde Sibirya'dan bir askerine eve dönüş hikâyesi ekseninde geçmiş sahnelenir. Yazarın eserlerinde hukukçu kimliğinin de etkisiyle ele aldığı Alman yakın tarihinin yanı sıra aşk konusu da ele alınır. Yazara göre gönül ilişkisinde iyi ve kötü; aşk ve nefret; güvenli ve tehlikeli ayrımı net bir şekilde yapılmalıdır (Schlink, 2011, s. 42). "Aşk Kaçışları" (Liebesfluchten- 2000), "Hafta sonu" (Das Wochenende- 2008), "Yaz Yalanları" (Sommerlügen- 2010), "Merdivendeki Kadın" (Die Frau auf der Treppe- 2014) adlı eserlerinde ise yazar, kadın-erkek ilişkisini kaleme alır. Eserlerinde konu ettiği mutlu ya da mutsuz biten tüm aşk hikâyelerinin yaşamından izler barındırdığını vurgular. Schlink'e göre (2011, s.59), bir yazar eski bir aşkı veya çocukluk-gençlik aşkı anımsayıp kaleme almış olsa bile, her hikâyede aşkın eskimeyen bir yönü vardır. Bu nedenle kendi anılarını yeni, renkli ve güçlü kılmak yazının şansısıdır; kendi aşk anıları ile yüzleşmek ise aşk hakkında yazmanın şansısıdır" (Schlink, 2011, s. 59). Bu bağlamda 2018 yılında kaleme aldığı "Olga" adlı romanında da hayatının farklı dönemlerinde tanıdığı kadınlardan izler taşıyan Olga'nın hikâyesini güçlü bir kadın figürü örneğinde ele alır. Alman İmparatorluğu döneminde sağır olmasına rağmen öğretmenlik yapan Olga'nın Herbert'e duyduğu aşkın arka planında savaş, savaşın etkileri ve sömürgecilik gibi tarihi olaylar okuyucuya aktarılır (www.deutschlandfunkkultur.de, 2022). Bu romanından üç yıl sonra 2021'de yayınlanan "Torun" (Die Enkelin) adlı romanında ise yine Alman toplumunun yakın tarihini konu edinir. Romanda Almanya'nın

bölünmesi ve yeniden birleşmesi ana karakter olan Kaspar'ın hikâyesi aracılığıyla sorgulanır. Vefat eden eşi Birgit'in hiç bilmediği kızını arayan Kaspar ile yazar yine tarihe olan yaklaşımını/eleştirisini okuyucuya aktarır.

Schlink'in ağırlıklı olarak eserlerinde hukukçu kimliğinin de etkisiyle suç kavramını, Almanya'nın kolektif belleğinde yer edinen Nazi geçmişini, Yahudi soykırımını, İki Almanya'nın birleşmesi ve bölünmesi gibi sosyo-politik olayları ele aldığı görülür. Roman figürlerini genellikle tarihi bakış açısıyla belirli tarihsel dönemlerin özelliklerine göre gerçekçi bir bakış açısıyla metinlerine yansıtan Schlink, aynı zamanda bu bakış açısının kuşaklararası aktarımına ve etkisine de dikkat çeker.

3. "Okuyucu" romanında kolektif suç, anımsama ve sorgulama

Bernhard Schlink, "Gedanken über das Schreiben" (2011, s. 38) adlı çalışmasında Hanna Schmitz ve Michael Berg arasındaki duygusal ilişkide, lise çağındaki Michael'in otuz altı yaşındaki Hanna tarafından kullanıldığını dile getirir. Üç bölümden oluşan eserin ana izleğini ben anlatıcı Michael Berg'in anıları bağlamında bir toplumun geçmişle hesaplaşması oluşturur. Hanna ile yaklaşık bir yıl zaman geçiren genç Michael, onu hayatının odağına öyle yerleştirir ki, sürekli onun hayali ve anıları ile yaşar. Fakat 1959 yazında Hanna'nın, ansızın ortadan kaybolmasıyla Michael'in dünyası alt üst olur. Ben anlatıcı Michael, sürekli iç monologlarla yaşanmışlıklarını ve "dünyayı unutturan bir cazibe" (Schlink, 2014, s. 18) olarak tanımladığı Hanna'ya karşı anlam veremediği/bitmek tükenmek bilmeyen özlemle, onun ortadan kaybolmasını retrospektif bir anlatımla sürekli anımsar/sorgular. Hanna'nın ansızın onu terk etmesinden sonra, başka kadınlarla da duygusal anlamda paylaşımlarda bulunan Michael, Hanna ile özdeşleştirdiği imgeleri aklından çıkaramaz ve zihninde yer edinen soruları cevaplamaya çalışır.

"(...) Pencereye geldiğinde durdu, karanlığa, kitap raflarının ve kendisinin camdaki yansımasına baktı. Hanna'nın bende kalan imgelerinden biri bu. Onları hafızama kaydettim; hiç değişmeyen, eskimeyen bu imgeleri içimdeki bir perdeye yansıtabilirim, orada izleyebilirim. Bazen onu uzun süre düşünmediğim olur. Ama imgeleri, her seferinde yeniden aklıma gelir ve bazen onları defalarca içimdeki perdeye yansıtmak ve izlemek zorunda kalırım. Mutfakta çoraplarını giyen Hanna bunlardan biri. Bir diğeri, küvetin önünde duran ve açtığı kollarının arasında bir havlu tutan Hanna. Bisiklete binen ve eteklediği yolun rüzgârında uçan Hanna da bir başkası. Babamın çalışma odasındaki Hanna'nın imgesi gelir sonra" (Schlink, 2014, s. 53- 54).

Schlink "Der Spiegel" dergisine verdiği bir röportajında hikâyelerle iç içe yaşadığını dile getirerek, "Okuyucu" adlı eserini kaleme alırken, 90'lı yıllardaki Doğu Berlin ve çocukluğunun geçtiği 50'li yıllardaki Heidelberg şehrinin, ayrıca ona geçmişi anımsatan "gri renklerin, caddelerin, evlerin, çitlerin" önemli bir rol oynadığını vurgular. Bu imgelerin yanı sıra hukukçu kimliğinin verdiği merakla suç ve suçun karmaşıklığının, onu uzun süre meşgul ettiğini de ekler (www.spiegel.de, 2016). Bu bağlamda yazar, eserde ben anlatıcının anıları ve Hanna Schmitz'e olan aşkı ile buna bağlı gelişen olayların dışında Nasyonal Sosyalizm dönemi bağlamında işlenen suç kavramını romanın odak noktasına oturtur. Alman hukuk tarihçisi Michael Stolleis da "idealist bir gelişim romanı" olarak tanımladığı "Okuyucu" eserinde Schlink'in ceza süreçlerini ve suç duygusunu eleştirel bir biçimde sorguladığını dolayısıyla "yazarın hukukçu kimliği ile yazar kimliğinin örtüştüğünü" (www.faz.net, 2021) belirtir.²

² Schlink'in hukukçu kimliğinin edebi yönünü etkilemesi onun eserlerinde ele aldığı konu ve motiflerden de anlaşılmalıdır. Nitekim "Okuyucu" eserinde kendi kuşağının diğer kalemlerinden Uwe Timm gibi suç kavramını ve tipik bir Nasyonal Sosyalizm dönemine ait bir failin hikâyesini konu edinmesi bu etkileşimin önemli bir yansımasıdır. Buna ek olarak eserde anlatılan Hanna'nın hikâyesi, II. Dünya Savaşı döneminde toplama kamplarında gardiyan "Hermine Ryan" olayı ile benzerlik gösterir. "Kısırak" (Stute von Majdanek) lakaplı Hermine görev yaptığı "Majdanek" toplama kampında tutuklulara çok kötü davranır. Hanna Schmitz gibi Hermine Ryan de toplama kampında işlediği suçtan dolayı hapis cezasına çaptırılır (Schmitz, 1996, s.17).

Schlink, 1994 yılında Berlin Humboldt Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde verdiği ders notlarında (Rechtsstaat und revolutionäre Gerechtigkeit. Vergangenheit als Zumutung) geçmiş günümüz kimliğinde muhafaza etmenin aynı zamanda geçmişle hesaplaşmak anlamına geldiğine dikkat çeker. Yazara göre, geçmiş tamamen reddetmek kimliği de tehdit eder ve bu tehdit üzerine kişi kendini savunmak ister. Schlink, Der Spiegel dergisinde yayınlanan "Auf dem Eis" başlıklı yazısında ise, geçmişle başa çıkmanın söz konusu olmadığını, aksine geçmişin sorgulama ve duygularla birlikte bilinçli bir şekilde yaşandığını ifade eder (www.spiegel.de, 2021). Dolayısıyla "Okuyucu" romanında da Nazi döneminin gerçeği ile karşı karşıya kalan ikinci kuşak yani Michael, geçmişin gölgesinden kaçamaz; kolektif geçmiş "anıların tortusunda" (Schlink, 2014, s. 123) yer bulur. Hanna Schmitz, - yani Holokost ve III. Reich dönemi failleri- birinci kuşak bireysel geçmiş ile kolektif geçmiş arasında bir duvar örerek, Nasyonal Sosyalizm dönemi kimliğini gizler; kendini savunmaya/korumaya çalışır. Dolayısıyla eserin anlatı düzleminde Schlink, 68 kuşağının bir bireyi olarak Almanya'nın II. Dünya Savaşı sonrası yaşanmışlıklarını, birinci kuşağın (Hanna- fail, Michael'in ailesi- sessiz kalanlar ve kilise yangınında kurtulmayı başaran anne ve kızı- kurban) bağlantısı aracılığıyla, ikinci kuşağın (Michael ve sınıf arkadaşları- eleştiren, sorgulayan ve kuşak çatışması yaşayan) ve üçüncü kuşağın (roman okuyucusu ile romanda 70'li, 80'li yıllarda mahalle sakinleri- geçmiş filmlerden, belgesellerden ve kitaplardan öğrenenler) kolektif geçmişlerini ve bu geçmişe yaklaşımlarını irdeler. Her ne kadar eser "okuma yazma bilmeyen bir faili, bir kurbanmış gibi gösterdiği için eleştirilse" (Dreike, 2002/ Fuchs, 2006) de savaş sonrasında yaşanan bir aşk hikâyesi dolayımında sadece bir kişinin değil, aynı zamanda bir kuşağın Nasyonal Sosyalizm dönemindeki kolektif suçla bağlantısını sorgular. Birinci kuşağın kaçtığı ve diğer kuşakların yüzleşmek zorunda kaldığı kolektif suç açıklanır. Agazzi'ye göre (2005, s.11) Nazi geçmişi ile ilgili uzun süren suskunluk dönemi, ikinci kuşak, yani 68 kuşağı ile sona ermiştir. Metinde kolektif suç kavramının ben anlatıcının gözünden sorgulandığı bölümde yüzleşmek zorunda kalınan sadece Nazi dönemindeki yaşanmışlıklar olmadığına değinilir. Schlink, kendi kuşağının duyduğu utancın diğer nedenlerini "Yahudi mezarlarının üzerlerine gamalı haç işaretlerinin karalanması, pek çok eski Nazi'nin yargı ve idare merci yetkilerinde ya da üniversitelerde kariyer yapmış olmaları, Federal Cumhuriyet'in İsrail devletini tanımaması" (Schlink, 2014, s.147) olarak açıklar ve ana karakter aracılığıyla bütün hissedilen bu utancın aslında 68 dönemi gençliğinin ebeveynlerine olan öfkeyi doğurduğu sonucuna varır.

Jan Assmann'a göre (2015, s.253), suçun uyarıcı unsuru, suçu anımsamaya, gündeme getirmeye ve herkesin önünde kabul etmeye dayanır. Bu eserde de savaş kuşağına ait bir birey olan Hanna Schmitz'in Nasyonal Sosyalizm döneminde yaşananlar karşısında bir direnç göstermek yerine, aktif olarak görev alması ve işlediği suçu yirmi iki yıl sonra mahkemede bireysel utancını saklamak adına kabullenmesi bu uyarıcı unsuru açıklar. Diğer taraftan ben anlatıcı gibi 68 kuşağına ait bireylerin ise bu kolektif suç karşısında duydukları utanç, onların aileleri ile çatışmasına neden olmuştur. Eserin ana izleğini ikinci bölümde II. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da Nazi kamplarında görev alan Almanların yargılanma süreci oluşturur. Bu yargılama süreci ile eserin çıkış noktası olabilecek "kurban perspektifi ve failin kolektif suçu" (Schmitz, 1996) yani Hanna karakterinin geçmişi üzerinden Almanya'nın o döneme ait kolektif suçu ile hesaplaşmak/yüzleşmek zorunda kalan kuşak sorgulanır. Eserde ben anlatıcı aracılığıyla savaş sonrası kuşağın hissettiklerinin yanı sıra "olması gereken ne" sorusu bağlamında "ahlak, hukuk, suç ve kefaret kavramları" (Dreike, 2002, s. 118) da edebiyat düzleminde okuyucuya aktarılır. Michael karakteri örneğinde yazar, "bu geçmişin mirasçısı olan benim kuşağım, Yahudi katliamının korkunçlukları hakkındaki tüm bu bilgiyle ne yapmalıydı, ne yapmalıdır?" (Schlink, 2014, s. 91) sorusu ile kendi kuşağının içine düştüğü çıkmazı özetler. Buna ek olarak ebeveynlerinin yakın tarihte tanık oldukları olayları/durumları "onları izleyen kuşak olarak bizler, dehşet, utanç ve suçluluk

duyguları içinde susacağız: olması gereken bu muydu?" (Schlink, 2014, s.91) sorgusu ile tekrar geçmişin ancak hesaplaşma/yüzleşme yoluyla algılanabileceğini önemle yineler.

Bu bağlamda yazar, metinde bireysel ve kolektif suç, ceza ve ahlak kavramları açısından savaşa bağlı pek çok suç sorunsalını ele alır. Bir hukuk öğrencisi olarak takip ettiği yargılama süreçlerinden birinde Michael'in, sanıklardan biri olan Hanna ile sekiz yıl sonra karşılaşması, onun geçmişi dolayımında Almanya'nın yakın tarihindeki yaşanmışlıklarından kaçamayacağını gösterir. Bu dönemin faillerinden Hanna, 1944 yılı ilkbaharına kadar Auschwitz'de, 1944- 1945 yıllarında da Krakov'daki bir kampta görev yapmaktan ve bu kampta kilise yangınında üç yüz Yahudi kadının ölmesine izin vermekten sorgulanır ve ömür boyu hapis cezasına mahkûm edilir. Roman kahramanının ailevi ve dini değerlerine ters düşen Hanna ile yaşadığı erotik ilişki de onun bireysel ve ahlaki açıdan hem kendini suçlu hissetmesine hem de aşk hayatında büyük bir yara almasına neden olur. Nitekim "Hanna'nın anısıyla vedalaştığımı, ama hesaplaşmadığımı biliyorum" (Schlink, 2014, s. 75-76) itirafı da ana karakter Michael'in bireysel belleğinde Hanna'nın aşkını ve onun kolektif suçla olan bağlantısını bir türlü aşamadığını gösterir.

Geçmiş bilmenin, ona anlam yüklemenin günümüzü anlamak açısından önemli olduğunu vurgulayan Schlink, romanında önemli olanın Hanna'yı yargılamak olmadığını, aksine kendi kuşağının bu ortak suça karşı sorumluluğunun önemini dile getirir. Yazarın bundan dolayı eserinde ben anlatıcı olarak üçüncü kuşak örneğinde Michael'i kurguladığı söylenebilir; Hanna'nın duyguları ve savaş döneminde toplama kamplarında gerçekleştirilen katliamları algılayışı ikinci kuşağın perspektifinden aktarılır. Aslında anımsama kuşağının ikinci kuşak yazarlarından biri olarak Bernhard Schlink, Michael ve Hanna örneği aracılığıyla baba ve kendi kuşağının dünyasını anlamak için geriye dönüp bakma gereksinimi duyar. Bu konuda hem bir hukukçu olarak hem de bir yazar olarak kendisini sorumlu hisseden yazar bu eserinde, Nasyonal Sosyalizm dönemi konusunda olduğu gibi geçmişe dair yaşanmışlıkların düzeltilemeyeceğini vurgular ve bu bilinçle eserini kaleme alır. Nitekim metinde asıl yargılanan kişi Hanna değildir, aksine "1945'ten sonra onları dışlayabilecekleri halde, bunu bile yapmaya yanaşmayan kuşak yargılanır" (Schlink, 2014, s.79). Dolayısıyla Schlink, ait olduğu kuşağın en önemli görevlerinden birinin baba kuşağı ile hesaplaşmak olduğunu gözler önüne serer ve kendi kuşağının bu görüşünü/duruşunu metinde "pencere" metaforu ile okuyucuya aktarır.

"Hesaplaşmak! Geçmişle hesaplaşmak! Biz, seminere katılan öğrenciler, kendimizi hesaplaşmanın öncüleri olarak görüyorduk. Pencere biz açıyorduk, içeriği havalandırıyor, toplumun, geçmişteki dehşetin üzerine çökmesine izin verdiği tozu dağıtan rüzgârlar estiriyorduk. İnsanların nefes alabilmelerini, görebilmelerini sağlıyorduk. Bizler de bel bağlamıyorduk hukuksal bilimselliğe" (Schlink, 2014, s.79).

Walter Benjamin'in sözleriyle, bellek sadece geçmişi anımsamamız için yararlandığımız bir araç değil, bellek aynı zamanda geçmişin üzerinde sergilendiği bir sahne, öznenin kendisini anımsama süresince kendi yaşam öyküsünü izleyen bir seyirci konumunda hissettiği bir gösteri mekânı[dır] (Osten, 2004, s.111; aktaran Sayın 2006, s. 37-41). Bu mekânda toplumun farklı kesimlerinden insanların sahip olduğu farklı anılar/deneyimler sahnelenir. Bu eserde de özel yaşamında tamamen Hanna'yı unutamayan Michael ve yıllar sonra geçmişi ile yüzleşen Hanna seyirci konumunda kendi geçmişlerini izler. Örneğin Hanna'yı mahkeme salonunda yeniden gören ben anlatıcı, bireysel anılarını göz önünde bulundurarak, baba kuşağının geçmişi ile hesaplaşır. "Ebeveynlerimiz, III. Reich'ta çok farklı roller üstlenmişlerdi" (Schlink, 2014, s. 79) cümlesi, savaş kuşağının eylemlerinin/tutumlarının Alman yakın tarihinin bir parçası olduğunun özetidir. "Bireysel deneyimlerin ve anıların edebiyatın uzun süreli belleğine aktarımıyla" (Braun, 2008: 103) eserde Hanna'nın, Michael'in ve ailesinin yaşanmışlıkları dolayımında yazar ebeveyn ve kendi kuşağının deneyimlerini irdeler. Her kuşağın içselleştirdiği geçmiş o kuşağın

ortak kimliğini ve değerlerini, duygularını yansıtır. Diğer taraftan bir kuşağın yaşanmışlıkları diğer kuşağın farklı yönlerini de ortaya çıkarabilir veya iki kuşak arasındaki sorunu anlaşılır kılabılır. Bu eserde de 68 kuşağının bir bireyi olarak Michael karakteri aracılığıyla savaş kuşağının geçmişe bakışı sorgulanır ve Nazi dönemi ile yüzleşmesinin kuşak çatışmasından öte bir kimlik sorunu olduğu vurgulanır. Bir anlamda Schlink bir yazar olarak eserinde özellikle II. Dünya Savaşı sırasında "Nazi cürümlerini işlemiş veya izlemiş, görmezden gelmiş ya da 1945'ten sonra aralarındaki canilere hoşgörü göstermiş, kabullenmiş" (Schlink, 2014, s.147) baba kuşağının hangi durumda olursa olsun kendilerinden sonra gelen kuşağa Nazi dönemindeki yaşanmışlıkları derin bir şekilde hissettirdiklerine dikkat çeker. Bellek araştırmacısı A. Assmann (2006, s.69), Holokost konusunun yaklaşık yirmi beş yıl sonra (80'lerde) filmlerde, heykellerde, müzelerde, anma günlerinde ve otobiyografilerde sahnelenmeye başladığını ve bununla birlikte belleğin rahatsız edici potansiyelinin sonraki kuşaklara ikincil travmatik bir durum olarak aktarıldığını vurgular. Dolayısıyla Alman kimliğinin bir parçası olan Nasyonal Sosyalizm döneminde birinci kuşağın yaşanmışlıkları ya da yaşamak zorunda kaldıklarıyla, ikinci hatta üçüncü kuşak zaman geçtikçe daha fazla yüzleşmek zorunda kalır. Kolektif bellekte var olan anılar her ne kadar geçmiş ile ilişkili olsa da şimdiki zamanı yani gelecek kuşakları etkilemeye devam eder. Eserin her üç bölümünde farklı zaman dilimlerinde ben anlatıcının Almanya'nın savaş ve savaş sonrası dönemine ilişkin yaşadığı ikileme buna örnektir. Diğer taraftan savaş sonrası kuşakların yaşadığı bu ikilemin nedenlerinden biri -Schlink'in de eserinde ifade ettiği gibi- 80'li yıllardan önce Holokost ve o dönem yaşanmışlıklar hakkında çok fazla bilgiye ulaşılamamasıdır. Ancak 80'li yıllardan sonra savaş sonrası geçmişe ilgi artmış ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte kitapların yeni baskılarına ulaşılabilmektedir. Yazar "Holocaust adlı televizyon dizisinden, Sophie'nin Seçimi ve özellikle de Schindler'in Listesi gibi sinema filmlerinden" (Schlink, 2014, s.128) yaşanan "bellek patlamasına- memory boom" (Huyssen, 1995, s.5) örnek verir. İkinci anımsama kuşağının bir yazarı olarak Schlink, bellek ile ilgili yapılan çalışmalara edebiyat düzleminde özellikle "Selb'in Yargısı", "Selb'in Hilesi", "Selb'in Ölümü" ve "Okuyucu" ile katkıda bulunur. "Okuyucu" eserinde ben anlatıcı Michael'in, tarih konusunda yazma eğilimi yazarın geçmişle hesaplaşma kavramına olan bakış açısını sergiler. Metinde bu bakış açısı kolektif ve bireysel suç örneklerinde,-Michael ve Hanna karakterleri ile- kurgulanır. "Tarih yazmak, geçmiş ve şimdiki zaman arasında köprüler kurmak, her iki sahili de gözlemlemek ve her iki kıyıda da etkin olmak" (Schlink, 2014, s. 157) ifadesi ile Alman toplumunun yirminci yüzyılın acı ve utanç izlerinin mirası ile kararlı bir biçimde yüzleşilmesi gerektiğinin altı çizilir. Hanna'nın Nasyonal Sosyalizm döneminde toplama kampında gardiyan olarak görev yapması ve insan ölümlerine neden olan faaliyetlere katkıda bulunması onu kolektif suça dâhil eder. Diğer taraftan Nasyonal Sosyalizm döneminden sonra savaş sırasında Nazi yönetimi hizmetinde görev yapan diğer kimseler gibi Hanna'nın da geçmişini gizleyip kendine yeni bir hayat kurmaya çalıştığı sırada kendisinden yirmi bir yaş küçük lise öğrencisi Michael ile kurduğu duygusal bağın, Michael'in gelecekteki yaşamına olumsuz etkileri olur. Hanna, Michael'in hayatında o kadar derin bir etki bırakır ki, Michael evliliğini sürdüremez ve diğer kadınlarda hep Hanna'yı arar. Diğer taraftan Hanna okuma yazma bilmediğinden dolayı yaşadığı utancı saklamak için mahkemede sessiz kalmayı tercih ederken, Michael de onun suskunluğuna ortak olur. Hukuk fakültesi öğrencisi Michael, mahkemeden sonra iç dünyasında Nasyonal Sosyalizm dönemini, savaş ve savaş sonrasını ve kuşak bağlamında kendi ahlaki sorumluluğunu sorgular; Hanna'yı anlamaya çalışır, fakat Hanna ile ilgili bireysel anıları o kadar baskındır ki, bunu başaramaz. Ben anlatıcı, Hanna ile yaşanmışlıklarının etkisiyle onun geçmişi hakkında ne düşünmesi ve ne yapması gerektiği konusunda büyük bir ikileme yaşar. Hanna'nın geçmişte işlediği suçu anlamaya çalışmak, Michael'ı daha da işin içinden çıkılmaz bir yola sokar. Bu ikilemden kurtulmak isteyen Michael, babasından görüş almak niyetiyle aralarında yakın bir baba-oğul ilişkisi olmamasına rağmen, tıpkı babasının öğrencilerinin yaptığı gibi ondan bir randevu bile alır. Yıllar sonra anılarında yer edinen bu görüşmenin sonunda

Michael, Hanna konusunda hâkim ile konuşmama kararı alır ve kendini daha iyi hisseder. Ayrıca gerçeklerle yüzleşmek için daha önce toplama kampı görmeyen Michael, Hanna'nın görev yaptığı "Struthof- Natzweiler Toplama Kampı'nı" ziyaret etmeye karar verir. Yoldan geçen bir taksiye biner ve taksici ile toplama kampı üzerine sohbet etmeye başlarlar. Taksici, kamplardaki muhafızların mecburen emirlere itaat eden insanlar olduğunu vurgulayarak, bir subayın görev yaptığı Nazi döneminde "Rusya'daki Yahudilerin kurşuna dizilişlerini gösteren bir fotoğraf" (Schlink, 2014, s. 131) gördüğünden bahseder. Aslında hikâyede anlattığı subayın taksicinin kendisi olduğunu anlayan Michael, taksicinin bireysel belleğinde senaryolaştırdığı bu anı ile Hanna'nın da yaşamını etkileyen Nazi dehşetinin, Alman kimliğinin bir parçası olduğu sonucuna varır.

"Holokost kurgusu veya anne ve babaların suçu üzerine bir roman olmayan" (Schlant, 2002, s.299) "Okuyucu" eserinde Hanna ve Michael ilişkisinde cevap bulamayan sorular, genellikle Baba Edebiyatında (Väterliteratur) ele alınır. Alman faşizmi döneminde fail bir insan ne kadar sevebilir sorusu bu türün ana konularından biridir. Aslında bu eserde bir oğlun veya kız çocuğunun babaya karşı sevgisi söz konusu değildir. Ben anlatıcı, yaşlılarının aksine kendisinden yaşça büyük Hanna'ya büyük bir tutku ile bağlıdır (Garbe, 2002: 149). Yaşlıları ebeveynleri ile ilgili sorunlar yaşarken Michael, Hanna'nın onu terk etmesi ile bireysel bir hesaplaşmanın içine düşer. Bu hesaplaşma yıllar sonra Hanna'nın yargılandığı mahkeme sürecinde daha da artar. Michael, içinde bulunduğu ruh hali nedeniyle Hanna ile iletişim kurmaz; bir anlamda bu durum onun geçmişle hesaplaşmayı tercih ettiğinin, geçmişini anlamlandırmaya çalıştığının bir göstergesidir. Sadece hapishaneye gönderdiği ses kasetleri ile onunla iletişime geçen Michael, bu kasetlere sadece romanları okur ve geçmişteki ilişkileri konusunda Hanna ile herhangi bir diyalog kurmaz. Schlink de "Okuyucu" eseri ile "kurban" ve "fail" kavramları üzerinden geçmiş zamanın şimdiki zamana etkisinin sorgulanmasını okuyucuya aktarır. Yazar anlatı düzleminde geçmiş ve şimdiki zaman arasındaki sıkı bağı, "bu suçun faillerinin bir canavar veya farklı bir tür olmadığını, yani faillerin de bir insan olduğunun" (Egbers, 2009, s. 39) bilincindeki ben anlatıcı ile hapisteki Nasyonal Sosyalizm döneminin bir parçası olan kadın faili öne çıkararak kurgular. Örneğin Michael artık lise öğrencisi olmamasına rağmen, Hanna ile olan geçmişine tamamen sırtını dönmek yerine, 1958 yılında edebi metinler aracılığıyla ona yardımcı olmak ister. Michael, on beş yaşında iken Hanna'ya okuduğu kitapları yeniden okuyarak kasetlere kaydeder ve ona gönderir. Hanna da kasetlere kaydedilen metinler aracılığıyla okuma yazmayı öğrenir. Hanna'nın vefatından sonra Michael onun hapishanedeki odasını görmek ister ve kütüphanesinde yer alan "Primo Levi, Elie Wiesel, Tadeusz Borowski, Jean Améry, Rudolf Höss ve Hannah Arendt'in toplama kampları ve kurbanları üzerine kitaplarını" (Schlink, 2014, s. 177) fark eder. Hanna'nın bu kitapları okuması, kendi bireysel suçunun boyutunu anladığını ve bu yüzden hapisten çıkmasına yakın tarihte intihar ettiğinin göstergesi olabilir veya "suçunu bilinçli olarak kabul ettiği" (Garbe, 2002: 150) yönünde de yorumlanabilir. Dreike'ye göre (2002,s.128), hukukçu Schlink eserinde iki duruma dikkat çekmek ister: Birincisi düşlediğimiz gibi hüküm vermek adaleti sağlamakla eş değer değildir. İnsan doğası öyle karmaşıktır ki, bir insana öznel ve nesnel davranılmasını talep etmek hukukun sınırlarını zorlar. İkincisi, hüküm vermek geçmişin çözümlenip üstesinden gelinmesi için uygun bir araç değildir. Hanna'nın ve kurbanlarının trajik kaderinin boyutu salt bir mahkeme kararıyla-en adili olsa bile-belirlenemez.

4. Sonuç

Bir anımsama romanı olarak tanımlayabileceğimiz bu eserde yazar ve hukukçu Schlink, Nasyonal Sosyalizm dönemine maruz kalmış üç kuşağın perspektifini ele alır ve kurban-fail kavramlarını sorgulayarak, Almanya'nın kolektif belleğinde yer edinen Nazi geçmişi ile hesaplaşılması gerektiğini dile getirir. Metinde leitmotif olarak kullanılan "Odyssee'den eve dönüş hikâyesi" (die Odyssee als

Geschichte einer Heimkehr) ana karakter örneğinde bireyin sadece eve olan özlemini değil aynı zamanda yaşanmışlıklarının canlılığını da ifade eder. Ben anlatıcı anılarını Hanna'nın ölümünden on yıl sonra kaleme almasının nedeni olarak anıların bu canlılığından ve sürekliliğinden kurtulmak istemesini gösterir. Eserde okuma yazma bilmeyen roman karakteri Hanna'nın, Nasyonal Sosyalizm döneminde toplama kampında kilisedeki insanları yangında ölüme terk ederek, nasıl kolektif suçta ortak olduğu yarı gerçek yarı kurmaca unsurlarla anlatılır. Diğer taraftan Hanna'nın II. Dünya Savaşı'nda dâhil olduğu kolektif suçun ardından 1958 yılında on beş yaşında genç lise çağındaki bir erkek çocuğunu kendi duygularına göre kullanması onu bireysel suçun faili de kılar. Bu bağlamda yazar anlatı düzleminde ben anlatıcının da belleğinde net olarak cevaplayamadığı Hanna'nın bir fail mi yoksa kurban mı? sorusunu okuyucuya da yöneltmiş olur.

Kaynakça

- Agazzi, E. (2005). *Erinnerte und rekonstruierte Geschichte. Drei Generationen deutscher Schriftsteller und die Fragen der Vergangenheit*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Assmann, A; Frevert, U. (1999). *Geschichtsvergessenheit, Geschichtsversessenheit. Von Umgang mit deutschen Vergangenheit nach 1945*. Stuttgart: Deutsche Verlags- Anstalt GmbH.
- Assmann, A. (2006). *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*, München: Verlag C.H. Beck.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel Bellek. Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (A. Tekin, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Braun, M. (2008). *Wem gehört die Geschichte? Tanja Dücker, Uwe Timm, Günter Grass und der Streit um die Erinnerung in der deutschen Gegenwartsliteratur*, (s.100-118). In: Erhard H. Schütz, Wolfgang Hartwig (Hrsg.) *Keiner kommt davon. Zeitgeschichte in der Literatur nach 1945*, Göttingen: Vandenhoeck& Ruprecht.
- Brockhaus Enzyklopädie (1992). Mannheim: F. A. Brockhaus Mannheim, Band 17.
- Dreike, B.M. (2002). *Was wäre denn die Gerechtigkeit? Zur Rechtskepsis in Bernhard Schlinks der Vorleser*, *German Life and Letters*, 55/1, 117- 129.
- Egbers, M. (2009). *Interpretationen Deutsch. Bernhard Schlink, Der Vorleser*, München: Stark Verlagsgesellschaft mbH & Co.
- Fuchs, A. (2006). *From 'Vergangenheitsbewältigung' to Generational Memory Contests in Günter Grass, Monika Maron and Uwe Timm*, *German Life and Letters*, 59/2, 169-186
- Garbe, J. (2002). *Deutsche Geschichte in deutschen Geschichten der neunziger Jahre*, Würzburg: Königshausen& Neumann.
- Huyssen, A. (1995). *Twilight memories. Marking Time in a Culture of Amnesia*, New York: Routledge.
- Koselleck, R. (2002). *Formen und Traditionen des negativen Gedächtnisses*, (s.21-32) In: Volkhard Knigge und Norbert Frei (Hrsg.) *Verbrechen erinnern: Die Auseinandersetzung mit Holocaust und Völkermord*. München: Verlag C.H. Beck.
- Osten, M. (2004). *Das geraubte Gedächtnis*, Insel Verlag, ; aktaran Sayın S. (2006). *Edebiyat ve Bellek*, (Prof. Dr. Nilüfer Kuruyazıcığolu) *Bellek, Mekân, İmge* (s.37-41), İstanbul: Multilingual.
- Pethes, N.; Ruchatz, J. (2001). *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Lexikon*. Hamburg: im Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH.
- Schlant, H. (2002). *Malen nach Zahlen? Bernhard Schlinks Der Vorleser und die Unfähigkeit zu trauern*, *German Life and Letters*, 3/2002, 296-311.
- Schlink, B. (2011). *Gedanken über das Schreiben. Heidelberger Poetivorleseungen*. Zürich: Diogenes Verlag AG.

Schlink, B. (2012). Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk, (R.Ergün, Çev.), Reyda Ergün, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Schlink, B. (2014). Okuyucu, (C. Enver, Çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Schmitz, T. (1996). Die Stute von Majdanek, Süddeutsche Zeitung, Magazin Nr.50/ 1996, S.17-26

Wertgen, W. (2001). Vergangenheitsbewältigung, Interpretation Und Verantwortung: Ein Ethischer Beitrag Zu Ihrer Theoretischen Grundlegung. Paderborn: Brill Schöningh Verlag

<http://www.mz-web.de/kultur/bernhard-schlink--ich-denke-einfach-gerne--5627094>. (Erişim tarihi: 09 Kasım 2016).

<https://www.deutschlandfunkkultur.de/bernhard-schlink-olga-schlink-eine-ehre-fuer-starke-frauen-100.html>. (Erişim tarihi: 11 Ekim 2022).

<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-15502682.html>, "Ich lebe in Geschichten". (Erişim tarihi: 25 Aralık 2016).

<https://www.spiegel.de/politik/auf-dem-eis-a-f1afd295-0002-0001-0000-000019120366>. (Erişim tarihi: 27 Kasım 2021,).

<https://www.faz.net/aktuell/politik/staat-und-recht/schwieriger-weg-zur-gesetzlichen-regelung-der-sterbehilfe-17305410-p2.html>. (Erişim Tarihi: 11 Mayıs 2021)